

DOROTA ZAWORSKA-NIKONIUK*

Wybrane obszary funkcjonowania kobiet w pandemii COVID-19 w Polsce (na tle krajów Unii Europejskiej)

Selected areas of women's functioning during the COVID-19
pandemic in Poland (compared to European Union countries)

Streszczenie

Celem badań jest analiza raportów badawczych, artykułów i pamiętników ukazujących sposoby funkcjonowania kobiet podczas pandemii COVID-19. Przedmiotem podjętych przeze mnie analiz były dane o charakterze ilościowym oraz jakościowym ukazujące różnice w funkcjonowaniu kobiet i mężczyzn podczas wspomnianej pandemii wraz z ich realnymi oraz potencjalnymi konsekwencjami z perspektywy równouprawnienia płci. Choć w tekście interesowała mnie głównie sytuacja kobiet, to jednak przyjęta perspektywa równości płci, wymagała ode mnie często (w celu porównawczym) zestawiania danych dotyczących mężczyzn. W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie: Jakie zmiany w poszczególnych obszarach społecznego funkcjonowania kobiet wywołała pandemia COVID-19? Zdecydowałam się na zastosowanie badań niereaktywnych, korzystając z metody analizy danych zastanych. Z prowadzonych przeze mnie badań wynika, że pandemia Covid spowodowała niekorzystne zmiany z perspektywy równouprawnienia płci, nie tylko w Polsce, ale również w innych krajach należących do Unii Europejskiej. Kobiety poniosły konsekwencje

* Katedra Pedagogiki Ogólnej i Opiekuńczej, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3645-4939>, e-mail: d.zaworska-nikoniuk@uwm.edu.pl.

zdrowotne, odczuwały przemęczenie obowiązkami i ponownie powróciły do stereotypowych ról społecznych. Pomimo obowiązującej w krajach Unii Europejskiej (również w Polsce) próby niwelacji nierówności płci pandemia COVID-19 mocno cofnęła postępy w tych działaniach.

Słowa kluczowe:

rynek pracy, pandemia COVID-19, nauczanie zdalne, równouprawnienie płci, nieodpłatna praca domowa

Abstract

The aim of the research is to analyze research reports, articles and diaries showing how women function during the COVID-19 pandemic. The subject of my analyzes was quantitative and qualitative data showing differences in the functioning of women and men during the pandemic, along with their real and potential consequences from the perspective of gender equality. Although I was mainly interested in the situation of women in the text, the adopted perspective of gender equality required me to often (for comparative purposes) compile data regarding men. The article attempts to answer the question: What changes in particular areas of women's social functioning have been caused by the COVID-19 pandemic? I decided to use non-reactive research using the method of analyzing existing data. My research shows that the Covid pandemic has caused unfavorable changes from the perspective of gender equality, not only in Poland, but also in other countries belonging to the European Union. Women suffered health consequences, felt exhausted by their duties and returned to stereotypical social roles. Despite the attempts to eliminate gender inequality in European Union countries (including Poland), the COVID-19 pandemic has significantly reversed progress in these activities.

Keywords:

distance learning, labor market, gender equality, pandemic COVID-19, domestic work house

1. UWAGI WPROWADZAJĄCE

Równouprawnienie kobiet i mężczyzn w społeczeństwie jest jedną z fundamentalnych wartości obowiązujących w krajach Unii Europejskiej, w tym w Polsce. Wskaźnik równouprawnienia płci (ang. *Gender Equality*) – opracowany przez Europejski Instytut ds. Równości Kobiet i Mężczyzn, a przybierający formę narzędzia opartego na ośmiu podstawowych obszarach (tj. praca, wynagrodzenie,

ilość czasu, wiedza, zdrowie, nierówności krzyżowe i przemoc) wykazał w latach 2005–2015, iż Polska znajduje się poniżej przeciętnej przypadającej innym krajom Unii Europejskiej (https://pl.wikipedia.org/wiki/Wska%C5%BAnik_r%C3%B3wnouprawnienia_p%C5%82c). Badaczki i badacze, doszukując się przyczyn nierówności społecznych w Polsce, zwracają uwagę na dominujący kulturowo wzór Matki Polki (Titkow, 2000; Smoczyńska, 2013), oparty na stereotypowym wizerunku kobiecości (Brannon, 2002; Deaux & Lewis, 1984; Mandal, 2000), transmitowany często poprzez proces socjalizacji, wychowania oraz edukacji (Chomczyńska-Rubacha, 2006a; Kalinowska, 1995; Kopciewicz, 2007; Pankowska, 2005; Zaworska-Nikoniuk, 2005). I choć przystąpienie Polski do Unii Europejskiej (w 2004 roku) niewątpliwie spowodowało większy pluralizm społeczny wobec różnorodnych wzorców kobiecości i męskości (zwłaszcza w młodszych pokoleniach Polaków), to jednak w wielu obszarach społecznego funkcjonowania uwidaczniają się nierówności płciowe. Analizując wspomniany już wskaźnik *Gender Equality*, można zauważyć, iż w roku 2017 wynosił on dla Polski 56,8 w skali od 1 do 100 i pozostawał poniżej normy obowiązującej w krajach unijnych, choć był wyższy niż w roku 2015 (<https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-equality-index-2017-measuring-gender-equality-european-union-2005-2015-report>). Najczęściej wymienianymi płaszczyznami dyskryminacji kobiet jest sfera zatrudnienia oraz podziału prac domowych (<https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/online-panel-survey-gender-gaps-unpaid-care-individual-and-social-activities-technical-report>). Pandemia COVID-19 zwiększyła różnego rodzaju dysproporcje płciowe, przyczyniając się do nasilenia nierówności społecznych w większości krajów Unii Europejskiej (również w Polsce). Choć najwięcej uwagi w dyskursach publicznych poświęcono jej zdrowotnym aspektom, to długotrwałe skutki społeczne, ekonomiczne, gospodarcze i polityczne będą miały negatywny wpływ na dążenia równościowe niemal na całym świecie przez wiele kolejnych lat (Alon et al., 2020).

2. ZAŁOŻENIA BADAWCZE

Intencją i ideą badawczą mojego artykułu jest analiza raportów badawczych, artykułów i pamiętników ukazujących sposoby funkcjonowania kobiet podczas pandemii COVID-19. Przedmiotem podjętych przeze mnie analiz były dane o charakterze ilościowym oraz jakościowym ukazujące różnice w funkcjonowaniu kobiet i mężczyzn podczas wspomnianej pandemii wraz z ich realnymi oraz potencjalnymi konsekwencjami z perspektywy równouprawnienia płci. Choć w tek-

ście interesowała mnie głównie sytuacja kobiet, to jednak przyjęta perspektywa równości płci wymagała ode mnie często (w celu porównawczym) zestawiania danych dotyczących mężczyzn. Problem główny brzmiał następująco: Jakie zmiany w poszczególnych obszarach społecznego funkcjonowania kobiet wywołała pandemia COVID-19? W badaniach wykorzystałam propozycję metodologiczną M.Q.Pattona (1990, s. 235), by na „metodę badawczą patrzeć jak na systematyczny zbiór zakorzenionych teoretycznie reguł (technik i ich uzasadnień), zbierania, analizowania i interpretowania danych”, w których w przypadku badań interpretacyjnych trudno dostrzec koniec jednego etapu i określić początek drugiego (Kubinowski, 2011; Rubacha, 2010). Zdecydowałam się na zastosowanie badań niereaktywnych (ang. *nonreactive research*) (Babbie, 2002; Gibbs, 2007), korzystając z metody analizy danych zastanych (Desk Research) będących swoistym połączeniem badań historyczno-porównawczych, analiz danych statystycznych i analiz treści – jak określa ten konglomerat metod Zofia Bednarowska (2015). Pisze ona: „Desk research to połączenie, wręcz esencja tych metod. W gruntownej i szeroko zakrojonej analizie desk research korzysta się zarówno z analizy treści (na etapie szukania źródeł), w dużym stopniu z istniejących danych statystycznych, a także przeprowadza się przekrojowe analizy i porównania danych historycznych” (s. 30). Badania te w moim przypadku stały się podstawą projektu badawczego, służyły realizacji założonych zamierzeń badawczych, miały one postać wtórną i polegały na: „[...] dokonaniu kompilacji, analizowaniu oraz przetwarzaniu danych i informacji pochodzących z istniejących źródeł, a następnie formułowaniu na ich podstawie wniosków dotyczących badanego problemu” (Sygut, 2020). Istotny był tu staranny dobór próby badawczej, a pomocna mi była w tym celu wyszukiwarka internetowa Google Scholar, w którą wpisałam hasła: kobiety w pandemii COVID-19, płęć a pandemia COVID-19, życie codzienne w pandemii COVID-19, praca i rodzina w pandemii COVID-19. Uaktywniła ona 150 dokumentów pisanych w języku polskim i angielskim, tj.: raporty badawcze, artykuły z czasopism popularnonaukowych, naukowych, monografię, prace dyplomowe, pamiętniki i reportaże. Po dokładnym przejrzeniu danych wtórnych dokonałam ich wstępnej redukcji, do której zastosowałam kryteria selekcji zaproponowane przez Violetę Kopińską (2021), tj.: 1) temporalne – szukałam materiałów pochodzących z lat 2020–2022; 2) typu publikacji – do badań włączyłam raporty badawcze, materiały opublikowane drukiem i recenzowane artykuły naukowe, 3) języka publikacji – ograniczyłam się do danych w języku angielskim oraz polskim; dodatkowo dodając kryterium 4) wiarygodności danych – istotna była instytucja/stowarzyszenie, w której powstał dokument (preferowałam instytucje naukowe oraz badawcze). Redukcja danych przyczyniła się do selekcji zebranego

materiału oraz uszczegółowienia kategorii analitycznych wskazujących na obszary funkcjonowania kobiet. Przyjęte zostały kategorie: praca w służbie zdrowia, praca zawodowa (w tym zdalna), nieodpłatna praca domowa, nauka zdalna, przemoc wobec kobiet i dzieci. Po selekcji do badań wyłonionych zostało 25 źródeł, które stanowiły głównie raporty badawcze powstałe na zlecenie Parlamentu Europejskiego lub instytucji i organizacji pozarządowych oraz artykuły naukowe oparte na projektach badawczych. Jako strategię analityczną zastosowałam analizę łączoną (*Agregated Analysis*) polegającą na łączeniu, analizie i dokonywaniu syntezy wyników różnych prowadzonych uprzednio badań w celu rozwinięcia koncepcji teoretycznej służącej dalszym prowadzonym przeze mnie badaniom (Turner, 1997).

3. OBSZARY FUNKCJONOWANIA SPOŁECZNEGO Kobiet – W BADANIACH WŁASNYCH

3.1. WALKA Z PANDEMIĄ COVID-19 W SŁUŻBIE ZDROWIA

Podczas kolejnych fal pandemii COVID-19 pracownicy służby zdrowia cieszyli się szczególnym zainteresowaniem społecznym i medialnym, określano ich często mianem bohaterów, znajdujących się na pierwszej linii frontu walki z wirusem (używając terminologii znamiennej działaniom wojennym). Organizowano także sporadyczne akcje polegające na „oklaskach uznania” – w ramach których w wyznaczonym dniu i godzinie ludność danego kraju wychodziła na balkony, aby poprzez oklaski złożyć hołd ich pracy. Funkcjonowanie osób pracujących w służbie zdrowia było w tym czasie szczególnie trudne i obciążające psychicznie, ze względu na szybkie tempo rozprzestrzeniania się wirusa. W ciągu trzech lat (20.03.2020–30.06.2023) zarejestrowano w Polsce 6 517 852 przypadki zakażenia wirusem oraz 119 626 zgonów (<https://pl.wikipedia.org/wiki/COVID-19>). Dane Parlamentu Europejskiego zawarte w raporcie pt. „Wpływ pandemii Covid na sytuację kobiet” wykazują, iż większość pracowników służby zdrowia w krajach Unii Europejskiej stanowią kobiety (76% z 49 mln osób zatrudnionych w zawodach medycznych), choć statystyki różnią się tu w zależności od krajów (najwięcej kobiet jest w systemie opieki zdrowotnej na Łotwie, najmniej na Malcie) (<https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20210225STO98702>). W Polsce branża medyczna pozostaje także typowo sfeminizowana, nawet wśród lekarzy przeważają kobiety (z danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że wśród 153 tys. osób wykonujących ten zawód aż 89,5 tys. w roku 2020 stanowiły lekarki). Przeważają także wśród personelu medycznego średniego szczebla, na 303,2 tys.

osób wykonujących zawód pielęgniarstwa, przypada 288,8 tys. kobiet oraz położnych; wśród 629 tys. osób wykonujących zawód, kobiety przeważają – 23 500 osób. Ta sama prawidłowość dotyczy dentyków, 76% osób zatrudnionych to kobiety. W okresie pandemicznym to pracownicy, a raczej, jak wykazują powyższe dane, pracownice służby zdrowia (niezależnie od wykonywanego zawodu) opiekowały się i leczyły pacjentów w przychodniach, poradniach i na oddziałach szpitali zakaźnych. Ukazują się pierwsze wyniki badań naukowych na temat psychologicznych konsekwencji pandemii, których metaanalizy dokonały Joanna Biegańska-Banoś i Marta Makara Strudzińska (2021). Wykazują one permanentne przemęczenie pielęgniarek w tym okresie, życie w ciągłym stresie (związanym z wysoką śmiertelnością pacjentów i podwyższonym ryzykiem śmierci we własnej grupie zawodowej), niezadowolenie z warunków wykonywanej pracy (przy braku systemowego wsparcia), bezskutecznie podejmowane próby uzyskania urlopu wypoczynkowego, trudności w łączeniu innych obowiązków z pracą zawodową.

3.2. PRACA NIEODPŁATNA. FUNKCJONOWANIE W DOMU I RODZINIE

Życie kobiet upływa też na wykonywaniu nieodpłatnych prac domowych, definiowanych przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) jako: „czas spędzony na rutynowych pracach domowych, zakupach niezbędnych artykułów gospodarstwa domowego, opiece na dziećmi, opiece nad osobami starszymi i innymi członkami gospodarstwa domowego oraz innymi nieodpłatnymi czynnościami związanymi z utrzymywaniem gospodarstwa domowego” (Kabza, 2022, s. 5). Organizacja Narodów Zjednoczonych określa, iż na świecie kobiety wykonują co najmniej dwa i pół razy więcej tego typu prac niż mężczyźni (Tamże). Dokonując analizy raportów badawczych sprzed pandemii, można było wnioskować o powolnym włączaniu się mężczyzn (w krajach Unii Europejskiej, jak i w Polsce) w wykonywanie prac tego typu (m.in.: Titkow et al., 2004; Hipisz, 2013; Bożewicz, 2018). Nadal występowała tu jednak ogromna dysproporcja pomiędzy obciążeniem nieodpłatną pracą domową kobiet oraz mężczyzn (Hozier-Koćmiel, 2020). Sytuacja związana z pandemią COVID-19 zmieniła sposób funkcjonowania rodzin nie tylko w Polsce, ale również w krajach zmierzających ku równości płci. Pomimo dużego nacisku społecznego na równość płci w podziale domowych obowiązków w krajach należących do Unii Europejskiej, w pandemicznej codzienności większość z nich wykonywały kobiety. W związku z zamknięciem placówek opiekuńczo-wychowawczych i edukacyjnych, a także trudnościami w zaspokojeniu potrzeb bytowych członków rodzin (kolejki do sklepów, zamknięcie stołówek i restauracji itp.), pracujące (często w systemie zdal-

nym) kobiety ponownie przejmować zaczęły większość obowiązków związanych z opieką, wychowaniem i edukacją dzieci oraz prowadzeniem domu (Bulik, 2021).

Choć opracowania poświęcone temu zagadnieniu dopiero powstają, warto przytoczyć tu wyniki badań zawarte w kilku z nich:

- Raporty Parlamentu Europejskiego zawierające dane z krajów przynależnych do Unii Europejskiej wskazują na nierówności w podziale prac nieodpłatnych, które kształtują się następująco: opieka nad dziećmi/wnukami i uczenie ich w domu (12,6% K, 7,9% M – dane z VI/VII 2020; oraz 11,1% K, 6,1% M – dane z II/III 2021), opieka nad starszymi lub niepełnosprawnymi krewnymi (4,5% K, 2,8% M oraz 4,2% K, 2,9% M – dane z VI/VII 2020 oraz 4,2% K, 2,9% M – dane z II/III 2021), gotowanie i obowiązki domowe (18,6% K, 12,2% M – dane z VI/VII 2020 oraz 14,7% K, 9,4% M – dane z II/III 2021) (<https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20210225STO98702>);
- Instytut Badań Ekonomicznych (*Institute for Fiscal Studies*) w Wielkiej Brytanii (Andrew, Cattan, Costa, Farguharson, Kraftman, Krukikova, Phimister, Sevilla: 2021) wykazał w badaniach prowadzonych za pomocą sondaży diagnostycznego (2020 rok, N=3500), że *lockdown* związany z wystąpieniem pandemii COVID-19, choć mocno przeciążył obowiązkami domowymi i rodzicielskimi oboje rodziców, to niekorzystnie odbił się na aktywności zawodowej i karierach zawodowych kobiet. W czasie *lockdownu* kobiety pracujące zawodowo poświęcały ponad 10 godzin dziennie na opiekę nad dziećmi i wykonywanie prac domowych (o 2,5 godziny więcej niż mężczyźni), co powodowało, iż udawało im się pracować 6 godzin dziennie, czyli 2 godziny mniej niż zazwyczaj (mężczyznom zaś 8 godzin – co nie różniło się od sytuacji sprzed pandemii). Aż 47% kobiet nie mogło w pełni skupić się na pracy zdalnej, gdyż wykonywały w tym czasie również czynności opiekuńczo-wychowawcze (sytuacja ta dotyczyła 30% ojców);
- wyniki badań socjologicznych przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych (N=2200 osób dorosłych, 478 rodziców żyjących w związkach, 151 osób samotnie wychowujących dzieci) (Dunatchik et al., 2021) wykazały, że podział obowiązków domowych różnicował tryb pracy rodziców. W przypadku gdy kobieta pracowała zdalnie, a mężczyzna poza domem, większość nieodpłatnej pracy domowej wykonywały kobiety;
- w Polsce raport Deloitte (Georgijew, 2021), N=335, pozwala wysnuć podobne wnioski. Zawarte w nim dane wskazują na wzrost obowiązków domowych u 68% kobiet, większe niż przed pandemią zaangażowanie

w opiekę nad dziećmi u 54% respondentek, przy jednoczesnym większym obciążeniu pracą zawodową związaną z jej zdalnym trybem – 73%. W rezultacie kobiety deklarowały, iż pandemia ma negatywny wpływ na ich życie (2/3 badanych), obawiając się o dalszy rozwój własnych karier – 3/4 kobiet (zwłaszcza w przypadku odmowy wykonywania dodatkowych czynności zleconych przez pracodawcę).

4. RYNEK PRACY

4.1. UTRATA PRACY I WYDŁUŻENIE CZASU JEJ TRWANIA

Z raportu przygotowanego przez PricewaterhouseCoopers¹ pt. „Women in Work 2020”, oceniającego sytuację kobiet na rynku pracy w krajach OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development, czyli Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju)², wynika, że Polska w 2020 roku (analizowano dane sprzed pandemii COVID-19) zajmowała 11. pozycję pod względem równości płci (wyprzedzając m.in. Węgry, Czechy, Estonię i Słowację). Analizowano w nim m.in. takie czynniki jak: różnicę w wynagrodzeniu kobiet i mężczyzn (*gender pay gap*), wskaźnik zatrudnienia i stopę bezrobocia reprezentantów obu płci oraz liczbę osób pracujących (<https://www.pwc.co.uk/services/economics/insights/women-in-work-index2021>). Według danych z 2019 roku kobiety w Polsce zarabiały o 6,5% mniej niż mężczyźni wykonujący taką samą pracę, zatrudnieni na tym samym stanowisku (średnia w Unii Europejskiej wynosiła wówczas 14,1%). Wskaźnik zatrudnienia kobiet w Polsce sięgał prawie 65%, co odpowiadało średniej krajów unijnych. Jednak pandemia COVID-19 niekorzystnie wpłynęła na zatrudnienie kobiet na całym niemal świecie. Przeciwdziałając rozwojowi pandemii (która dotknęła aż 177 państw), ich rządy decydowały o zamykaniu, a potem czasowym otwieraniu różnych branż, takich jak: turystyczna, rozrywkowa, gastronomiczna czy usługowa; co związane było często z koniecznością zwalniania pracowników lub redukcji ich czasu zatrudnienia. Różnica w sektorach zatrudniania powodowała, iż w krajach objętych pandemią kobiety częściej niż mężczyźni traciły pracę.

¹ PricewaterhouseCoopers to brytyjska firma doradcza oferująca usługi w dziedzinie audytu, doradztwa prawnego i finansowego, uznana za drugą co do wielkości sieć usług profesjonalnych na całym świecie.

² Jest to międzynarodowa organizacja zrzeszająca 38 państw demokratycznych z krajów wysoko rozwiniętych, której celem jest wspieranie polityk, które poprawiają dobrobyt gospodarczy. Polska jest jej członkiem od 1996 roku.

Z tej przyczyny w raporcie z 2021 roku Polska spadła na 16. miejsce (<https://www.pwc.co.uk/services/economics/insights/women-in-work-index.html>). Wzrost bezrobocia kobiet uwidocznił się także w innych krajach Unii Europejskiej, stopa bezrobocia podwyższyła się tu o 1% w ciągu pięciu miesięcy (wynosiła 6,9% w kwietniu 2021, a 7,9% we wrześniu 2021). Pozostawała ona w ścisłym związku z obszarami zatrudnienia kobiet, które pracowały częściej w sektorach najbardziej dotkniętych kryzysem pandemicznym (turystyka, gastronomia, handel, usługi osobiste), w których zwalniano pracowników najczęściej (Hupkau & Petrongolo, 2020). W krajach UE kobiety stanowiły 84% osób zatrudnionych w sektorze usług, z czego co trzecia z nich pracowała w niepełnym wymiarze godzin (<https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20210225STO98702>). Dane dotyczące Polski są tu rozbieżne w zależności od analizowanego raportu, oscylują między 10% (Grudniewska et al., 2021. Raport Nieustraszona w pracy) a 12% (Wilkołaska-Żuromska et al., 2021. Raport Fundacji Sukces Pisany Szminką). Wskazują także na pogorszenie się warunków pracy i płac otrzymywanych przez kobiety. Aby nie przeprowadzać masowych zwolnień pracowników, w wielu zakładach pracy obniżano wynagrodzenia, dotyczyło to 36,5% Polek. Wydłużył się też przeciętny czas dziennej pracy zawodowej kobiet z jednej do trzech godzin i wynosił w tym okresie 11 godzin na dobę (Wilkołaska-Żuromska et al., 2021). Na wydłużony czas pracy mogły mieć wpływ inne czynniki (o których wspomnę w dalszej części tekstu), choć nie zostały one uwzględnione w raportach, tj. łączenie ról pracowniczkii, matki i żony, co związane było z pracą zdalną kobiet przy jednoczesnej nauce zdalnej dzieci i świadczeniu nad nimi opieki.

4.2. PRACA ZDALNA A/I NAUKA ZDALNA

Przeciwdziałając rozwojowi pandemii, rządy zdecydowały także o zamknięciu szkół i uniwersytetów (co w wymiarze globalnym dotknęło blisko 1,27 mld uczniów oraz 72,4% studentów) oraz zamknięciu biur, co zwiększyło popularność pracy i nauki zdalnej. Przyczyniło się także w niektórych krajach do wprowadzenia definicji i uregulowania kwestii prawnych związanych z wykonywaniem pracy zdalnej. W Polsce znowelizowano Kodeks pracy, określając w art. 67 (18) jako: „wykonywaną całkowicie lub częściowo w miejscu wskazanym przez pracownika i każdorazowo uzgodnionym z pracodawcą, w tym pod adresem zamieszkania pracownika, w szczególności z wykorzystaniem środków bezpośredniego porozumiewania się na odległość” (Kodeks pracy, Dz.U.2023.1465 t.j. – OpenLEX). Wskazano ponadto na grupy osób, którym pracodawca nie może odmówić zezwolenia na pracę zdalną (mając ku temu warunki), wśród których znalazły się

m.in. kobiety w ciąży, matki dzieci do lat 4 lub dzieci niepełnosprawnych, czy osoby opiekujące się chorym członkiem rodziny. Praca zdalna, choć była wdrażana w wielu krajach Europy Zachodniej od lat 70. XX wieku, rozpowszechniła się w okresie pandemicznym jako forma mająca zapobiec rozprzestrzenianiu się wirusa. Doprowadziła tym samym do zatarcia płynnych granic pomiędzy przestrzenią zawodową a codziennym życiem kobiet. Statystyki badań wykonywanych na zlecenie Parlamentu Europejskiego, odwołujące się do krajów Unii Europejskiej, wykazały iż największy odsetek osób pracujących w domu w 2020 roku miały następujące państwa: Finlandia (25,1%), Luksemburg (23,1%), Irlandia (21,5%), Austria (18,1%) oraz Holandia (17,8%) (<https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20210225STO98702>). Warto jednak zaznaczyć, iż w tym przypadku taka forma pracy nie była uwarunkowana indywidualnym wyborem kobiety, lecz wymuszona koniecznością (spowodowaną najczęściej zamknięciem stacjonarnych miejsc pracy i/lub zamknięciem placówek opiekuńczo-wychowawczych i edukacyjnych). W rezultacie kobiety zmuszone były wykonywać pracę zdalną, jednocześnie opiekując się własnymi dziećmi. W takiej sytuacji trudno było o zachowanie równowagi pomiędzy życiem prywatnym a zawodowym (*work-life balance*), łatwiej zaś sytuację można było postrzegać w kategorii konfliktu, wywołującego i nasilającego stres (Kahn et al., 1964).

Dane statystyczne zaprezentowane w przytaczanym już raporcie Parlamentu Europejskiego (<https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20210225STO98702>) wykazują, iż konfliktu ról zawodowych i rodzinnych w okresie pandemicznym doświadczało 7,4% kobiet (porównawczo 5,7% mężczyzn), którym obowiązki rodzinne utrudniały koncentrację na pracy zdalnej (mimo iż osoby te nie wychowywały małych dzieci) (Tamże). W przypadku osób jednocześnie opiekujących się małymi dziećmi trudności były zauważalne przez 27% kobiet. (porównawczo 19% mężczyzn), co pozwalałoby określić zaistniałą sytuację jako doświadczanie konfliktu typu rodzina–praca (Netemeyer, 1996). Trudności w oddzieleniu czasu pracy od życia rodzinnego i liczne przerwy w pracy wynikające z obowiązków wychowawczych powodowały, że czas pracy w sytuacji pandemicznej określany był jako 11 godzin na dobę. Młodzi rodzice, a zwłaszcza matki (31% K, porównawczo 22% M) deklarowali, że praca zdalna uniemożliwiała im poświęcanie czasu i pracy rodzinie, co jest przejawem konfliktu (praca–rodzina) (<https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20210225STO98702>).

W Polsce podobne badania prowadzone były w ramach projektu pt. „Nieustraszona w pracy” realizowanego w 2020 roku przez „Wysokie Obcasy” oraz „Wysokie Obcasy. Praca”, wspólnie z firmą State Street Bank (za pomocą metody sondażu diagnostycznego N=1500). Ich wyniki wskazują na fakt, że kobiety

preferowały pracę poza domem, nawet jeśli była ona wykonywana zdalnie (44% K), gdyż obecność dzieci i obowiązki rodzinne związane z wykonywaniem wspomnianej już nieodpłatnej pracy domowej utrudniały im wykonywanie pracy zawodowej. Preferencje te wynikały z konieczności nadzorowania nauki zdalnej dzieci i obecności innych domowników na niewielkiej przestrzeni domów lub mieszkań (Grudniewska, 2020). Ponad połowa pracujących rodziców (55%), w tym 48% kobiet, deklaruowała, że nauka zdalna dzieci negatywnie wpływała na ich pracę, z kolei 41% rodziców, iż nie ma to znaczenia (w tym 47% kobiet). Choć opinie kobiet i mężczyzn były w tej kwestii podzielone, to jednak głównie kobiety podczas pandemii zajmowały się edukacją własnych dzieci (Grudniewska, 2020).

Pisząc o edukacji i pracy zdalnej, nie sposób nie zauważyć przy tym struktury płci wśród nauczycieli, gdyż większość nauczycieli na poziomie wczesnej edukacji (i nie tylko) stanowią kobiety (feminizacja zawodu nauczycieli). Prawidłowość ta dotyczy większości krajów Unii Europejskiej. Dane Eurostatu wykazują, iż w czasie pandemii (rok szkolny 2020/2021) kobiety stanowiły 86% nauczycieli szkoły podstawowej w krajach unijnych, zaś w Polsce na 513 868 nauczycieli przypadało 423 120 kobiet. (Wesoła, 2023). Część ze wspomnianych nauczycielek, pracując zdalnie, opiekowała się pozostającymi w domu dziećmi i wykonywała nieodpłatne prace domowe (sprzątanie, gotowanie itp.). Nie zmienia to faktu, iż nauczycielki wyrażały przychylne postawy wobec kształcenia na odległość (N=782, 677 kobiet, 105 mężczyzn) (Jaskulska & Jankowiak, 2020) i były zadowolone z możliwości kontynuowania pracy w pandemicznych warunkach (Jaskulska, 2020).

4.3. GDY W DOMU CZAI SIĘ OPRAWCA... – ŻYCIE ZE SPRAWCĄ PRZEMOCY

Okres pandemii sprzyja także nasileniu aktów przemocy. Kryminolodzy zauważają, iż doświadczanie katastrof społecznych i ekologicznych w poszczególnych krajach powoduje wzrost aktów agresji i przemocy. Z tego powodu już w marcu 2020 roku Organizacja Narodów Zjednoczonych ostrzegała rządy krajów objętych pandemią o mogącym wystąpić nasileniu zachowań przemocowych wobec osób słabszych. „Kryzys ma twarz kobiety” – mówił Sekretarz Generalny ONZ w kwietniu 2020 roku, zwracając uwagę, iż to kobiety i dziewczęta mogą stać się najczęstszymi ofiarami pandemii COVID-19 (Kowalczyk & Zamorska, 2022).

Dlaczego tak się dzieje? Doszukując się przyczyn tego zjawiska, D. Beck, O. Sitarz oraz A. Jaworowska-Wieloch (2021) zwracają uwagę na trzy grupy czynników: 1) związane z osobą sprawcy – utrata rutyny, strach, lęk o przyszłość, problemy ekonomiczne, frustracja, stały dostęp do ofiary; 2) związane z osobą

ofiary – utrata pracy na skutek pandemii, brak możliwości ucieczki na skutek zamknięcia wielu miejsc, brak wsparcia z zewnątrz, nasilenie się lęku przez oprawcę i braku wiary w możliwość zmiany swej sytuacji; 3) występujące na płaszczyźnie społecznej – uwięzienie w zamkniętej przestrzeni, powszechna izolacja, łatwy dostęp do alkoholu, załamanie funkcji państwa w zakresie zapewnienia poczucia bezpieczeństwa. Badania przeprowadzone przez IPSOS (Institute Public de Sondage d’Opinion Secteur³) w dniach 25.01–3.02.2021 w 27 krajach członkowskich Unii Europejskiej na zlecenie Parlamentu Europejskiego wykazały iż 77% kobiet uważa, że pandemia spowodowała nasilenie się przemocy fizycznej oraz psychicznej wobec nich. Najczęściej zauważały to kobiety w Grecji i Portugalii, najrzadziej uwidaczniało się to w Finlandii i na Węgrzech, zaś Polsce było to aż 64% kobiet. W Anglii w ciągu pierwszych trzech tygodni izolacji społecznej z rąk mężczyzn oprawców zginęło 16 kobiet i dzieci (najwięcej od ostatnich 11 lat). Hiszpańska infolinia dla ofiar przemocy w rodzinie odnotowała 47% wzrost połączeń w pierwszych dwóch tygodniach kwietnia 2020 (w porównaniu z rokiem 2019). We Francji odnotowano 32% wzrost liczby interwencji policji do zgłoszonych przypadków przemocy domowej (Beck et al., 2021). Analiza danych ukazujących statystyki przemocy w rodzinie w Polsce wykazuje, iż najwięcej zgłoszeń incydentów różnego rodzaju aktów przemocy na policję było w momentach zwiększonej izolacji społecznej; w momencie gdy obostrzenia zostały nieco poluzowane, statystyki malały. Obrazują to dane zgłoszonych interwencji z 2020 roku: 3972 zgłoszenia (styczeń), 27 719 (luty), 32 615 (marzec – w momencie zamknięcia szkół i zakładów pracy), 35 680 (kwiecień), 33 942 (maj). Najczęstszą sankcją podejmowaną wobec sprawcy było założenie Niebieskiej Karty. Kobiety próbowały pomagać sobie wzajemnie poprzez podejmowanie różnych działań nieformalnych mających ułatwić potencjalnej ofierze pomoc w sytuacji izolacji. Przykładem tego był fikcyjny sklep internetowy „Rumianki i bratki”, gdzie pod pozorem zakupu kosmetyków do twarzy i ciała kobieta zgłaszała doświadczenie przemocy. Podobną inicjatywą była fikcyjna aplikacja pogodowa „Twój Parasol” założona przez warszawską policję, a służąca do wzywania pomocy w sytuacji ataku sprawcy. Doświadczenie przemocy dotyczyło też dzieci w wielu polskich rodzinach. Odwołując się do badań Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę, przeprowadzonych na młodzieży w wieku 13–18 lat (N=500, chłopcy – 256, dziewczęta – 244), można zauważyć drastyczny wzrost różnych form przemocy. Co trzecie dziecko (27%) doświadczyło w tym

³ IPSOS (Institute Public de Sondage d’Opinion Secteur) to międzynarodowe przedsiębiorstwo branży rynku i konsultingu z siedzibą w Paryżu, znane z przeprowadzania badań, m.in. sondaży wyborczych (w tym exit poll).

czasie krzywdzenia, 11% dzieci zostało skrzywdzonych przez bliską lub najbliższą osobę, co dziesiąte zaś seksualnie wykorzystane w różnych formach (w tym 9% bez kontaktu fizycznego). Nasilenie przemocy było tak wielkie, iż twórcy raportu wysunęli wniosek, że pandemia COVID-19 jest też „pandemią przemocy”.

5. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Pandemia Covid-19 wywołała zmiany w obszarze życia prywatnego i publicznego kobiet i mężczyzn we wszystkich niemal krajach Unii Europejskiej. Sposób organizacji codziennego życia kobiet wymuszony sytuacją pandemiczną (ograniczony dostęp do sfery usługowej i opiekuńczej) powodował powrót do stereotypowych ról społecznych, ograniczając i utrudniając aktywność zawodową oraz konstruowanie własnych karier przez kobiety. Przemęczenie płacą nieodpłatną, łąčeniem ról żony i matki, przy jednoczesnej wyczerpującej pracy zawodowej niekorzystnie wpłynęło na samopoczucie i satysfakcję życiową kobiet. Kobiety często znajdowały się w bezpośrednim kontakcie z osobami chorymi, narażając swe zdrowie i zdrowie członków swojej rodziny, wykonując zawody medyczne lub usługowe w rzeczywistości pandemicznej (ekspedientki, kasjerki itp.). Pandemia COVID-19 nasiliła też rozmiary przemocy domowej wobec kobiet i dzieci, utrudniając ofiarom korzystanie z różnych form pomocy, izolując je od służb społecznych oraz źródeł wsparcia.

Bibliografia

- Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J., Tertilt, M. (2020). The impact of COVID-19 on gender equality. *NBER Working Paper*, 26947(4), 30–40.
- Babbie, E. (2008). *Podstawy badań społecznych*. Wydawnictwo PWN.
- Becker, H.S. (2013). *Warsztat pisarski badacza*. Tłum. P. Tomanek. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bednarowska, Z. (2015). Desk research – wykorzystanie potencjału danych zastanych w prowadzeniu badań marketingowych i społecznych. *Marketing i Rynek*, 7, 18–29.
- Bek, D., Sitarz O. & Jaworska-Wieloch A. (2021). Gdy azyl staje się więzieniem – przeciwdziałanie przemocy domowej w warunkach kwarantanny i izolacji. *Forum Polityki Kryminalnej*, 1, 27–34.
- Biegańska-Banoś, J. & Makara-Strudzińska, M. (2021). Strategie radzenia sobie pielęgniarerek podczas pandemii Covid-19. *Problemy Pielęgniarstwa*, 1, 30–39.
- Borowska-Beszta, B., Bartnikowska, U. & Ćwirynkało, K. (2017). Analiza wtórna jakościowych danych zastanych: przegląd założeń teoretycznych i aplikacji metodologicznych. *Jakościowe Badania Pedagogiczne*, 1(II), 5–25.

- Bożewicz, M. (2018). *Kobiety i mężczyźni w domu*. Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Brannon, L. (2002). *Psychologia rodzaju. Kobiety i mężczyźni, podobni czy różni*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bulik, H. (2021). Praca w domu w perspektywie pandemii koronawirusa. W: M. Piekara (red.), *Nieodpłatna praca kobiet polskich w czasie pandemii* (s. 12–26). Wydawnictwo Gnome.
- Chomczyńska-Rubacha, M. (2006a). Kulturowe konteksty pedagogicznych badań nad edukacją rodzajową. W: M. Chomczyńska-Rubacha (red.), *Role płciowe. Kultura i edukacja* (s. 7–20). Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Covid-19, <https://pl.wikipedia.org/wiki/COVID-19>.
- Deaux, K., Lewis, L.L. (1984). Structure of Gender Stereotypes: Interrelationships Among Components and Gender Label. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 991–1004.
- Dunatchik, A., Gerson, K., Glass, J., Jacobs, J., Stritzel, H. (2021). Gender, Parenting, and The Rise of Remote Work During the Pandemic: Implications for Domestic Inequality in the United States, *Gender & Society*, 35(2), 194–205.
- Durlak, D. (2022). Stan psychiczny pielęgniarek w dobie pandemii Covid-19. *Pielęgniarstwo Polskie*, 3(85), 20–28.
- Eurofound (2020), *Living, working and COVID-19*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, <http://eurofound.link/ef20059>.
- Gender Equality Index 2017, <https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-equality-index-2017-measuring-gender-equality-european-union-2005-2015-report>.
- Georgiejew, I. (2021). *Wpływ pandemii na perspektywy rozwoju zawodowego kobiet w biznesie. Jak pracodawcy mogą wspierać rozwój kobiecych talentów*, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/kobiety-w-biznesie/articles/raport-wplyw-pandemii-na-perspektywy-rozwoju-zawodowego-kobiet-w-biznesie>.
- Gibbs, G. (2007). *Analyzing Qualitative Data*. Los Angeles. New Delhi. Singapore and Waschington D.C.
- Grudniewska (2021). *Kobiety kontra koronawirus. Jak pandemia zmieniła ich życie i pracę*, <https://static.im-g.pl/im/6/26955/m26955216,NIEUSTRASZONA-W-PRACY-V2>.
- Heaton, J. (2008). Secondary Analysis of Qualitative Data: An Overview. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 33(3), 33–45.
- Hipisz, N. (2013). *O roli kobiety w rodzinie*. Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Hoyeng, K.B. & Hoyeng, K.H. (1979). The Question of Sex Differences Psychological. *Cultural and Biological Issues*. Boston.
- Hozier-Koćmiel, M. (2020). Nieodpłatna praca w gospodarstwie domowym. Studium empiryczne. Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego. <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20210225STO98702>.
- Hupkau, C. & Petrongolo, B. (2020). Work, care and gender during the COVID-19 crisis, COVID-19 analysis. *Centre For Economic Performance*, 3, 90–102.
- Hupkau, C. & Petrongolo, B. (2020). Work, care and gender during the COVID-19 crisis, COVID-19 analysis. *Fiscal Studies*, 41(3), 623–651.

- Jaskulska, S., Jankowiak B. (2020). Postawy nauczycielek i nauczycieli wobec kształcenia na odległość w czasie pandemii Covid-19. *Studia Edukacyjne*, 57, 90–103.
- Jaskulska, S. (2020). Dobrostan nauczycieli i nauczycielek a ich postawy wobec kształcenia na odległość w czasie pandemii Covid-19. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 219–232.
- Johnston, M.P. (2014). Secondary Data Analysis: A Method of which the Time Has Come. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries*, 3, 619–626.
- Jończyk, J. (2022). Wypalenie zawodowe personelu medycznego – krótki przegląd przykładów z okresu pandemii Sars-Cov 2. *Nowoczesne Systemy Zarządzania*, 17, 25–37.
- Kabza, M.(2022). *Ogromna wartość pracy nieodpłatnej*, <https://forsal.pl/gospodarka/artykuly/8379337,ogromna-wartosc-nieodplatnej-pracy-kobiet>.
- Kahn, R.L., Quinn, D.M., Snoeck, J.D. & Roshentahl, R.A. (1964). *Organizational stress. Studies in role conflict and ambiguity*. New York.
- Kalinowska, E. (1995). Wizerunki dziewczynek i chłopców, kobiet i mężczyzn w podręcznikach szkolnych. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 1–2, 219–253.
- Kopciwicz, L. (2007). *Rodzaj i edukacja. Studium fenomenograficzne z zastosowaniem teorii społecznej Pierre'a Bourdieu*. Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Kopińska, V. (2021). Uwięzienie w konwencji. Jakościowa metasynthese badań na temat zaangażowania obywatelskiego młodych. *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 4(34), 151–179.
- Kowalczyk, O., Zamorska, K. (2022). Społeczno-ekonomiczne funkcjonowanie kobiet zagrożonych wykluczeniem społecznym w trakcie pandemii Covid-19. *Atheneum*, 74(2), 151–165.
- Kubinowski, D. (2011). *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia, metodyka, ewaluacja*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Mandal, E. (2000). *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Młyński, J. (2020). Rodzina w sytuacji pandemii koronawirusa Covid-19 jako wyzwanie dla polityki lokalnej. W: N. Pikuła, M. Grewiński, E. Zdebska, W. Glac (red.) *Wyzwania dla polityki społecznej w kontekście pandemii koronawirusa* (s. 69–88). Scriptum.
- Netemeyer, R.G., Boles, J.S., McMurrian, R. (1996). Development and Validation of Work Family Conflict and Work-family conflict scales. *Journal of Applied Psychology*, 81, 400–410.
- Pankowska, D. (2005). *Wychowanie a role płciowe*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Patton, M.Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Newbury Park. CA: Sage Publications.
- Rubacha, K. (2008). *Metodologia badań nad edukacją*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Sygut, M. (2020). Desk research. W: *Encyklopedia Zarządzania*, https://mfiles.pl/pl/index.php/Desk_research.
- The Women in Work Index is a weighted average of five indicators that reflect female economic empowerment, including the ability of women to participate in the labour force and access employment, and gender parity in pay*, <https://www.pwc.co.uk/services/economics/insights/women-in-work-index.html>.

- Titkow, A., Duch-Krzysztozek, D., Budrowska, B. (2004). *Nieodpłatna praca kobiet. Mity, realia, perspektywy*. Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk.
- Titkow, A. (2000). *Tożsamość polskich kobiet. Ciężkość, zmiana, konteksty*. Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Titkow, A. (2012). Figura Matki Polki. Próba demitologizacji. W: E. Korolczuk, E. Hryciuk, *Pożegnanie z Matką Polką. Dyskursy, praktyki i reprezentacje macierzyństwa we współczesnej Polsce* (s. 25–40). Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Turner, P.D. (1997). Secondary Analysis of Qualitative Data. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, 3, 24–28.
- Wesoła, B. (2023). *Ilu nauczycieli jest zatrudnionych w Polsce?* Strefa Edukacji <https://strefaedukacji.pl/ile-nauczycieli-jest-zatrudnionych-w-polsce-dane-gus-oraz-dane-eurostatu-pokazuja-ze-w-zawodzie-wiecej-jest-kobiet-niz-mezczyzn/ar/c5-17353691>.
- Wilkołaska-Żuromska (2021). *Raport mama warszawianka. Mama na rynku pracy. Wygrajmy z Covidem*, https://um.warszawa.pl/documents/39703/7003459/raport_mama_warszawianka_listopad_2020.pdf/0dbe430a-011f-ec39-d8e2-886437fae9da?t=163449804511.
- Women in work* (2022), <https://www.pwc.co.uk/services/economics/insights/women-in-work-index2021>.
- Wpływ pandemii Covid na sytuację kobiet <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20210225STO98702/wplyw-pandemii-covid-19-na-sytuacje-kobiet>.
- Wskaźnik równości płci, https://pl.wikipedia.org/wiki/Wska%C5%BAAnik_r%C3%B3wnouprawnienia_p%C5%82c.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K. (2020). *Negatywne doświadczenia młodzieży w trakcie pandemii. Raport z badań ilościowych*. Wydawnictwo Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Zaworska-Nikoniuk, D. (2005). *Drogi modyfikowania socjalizacji i wychowania przez feminizm*. Wydawnictwo Epistheme.